

Boek over leven en werken Nieuw Scheemda en 't Waar Wandeling door vier eeuwen historie

Het boek, dat vier eeuwen leven en werken in Nieuw Scheemda en 't Waar behandelt, en dat, zoals wij vorige week meldden, woensdagavond 13 november in de Nieuw Scheemder kerk is gepresenteerd, bevat een unieke verzameling feiten, wetenswaardigheden en illustraties op dit gebied. Een korte bloemlezing is daarom zeker op zijn plaats.

Wat betreft de voorgeschiedenis wordt opgemerkt, dat Nieuw Scheemda in een beekdal lag, met op enige kilometers afstand de hoge zandruggen van Scheemda en Noordbroek. Achter deze zandruggen begon het hoogveen. Omstreeks de twaalfde eeuw begonnen de boeren, afkomstig uit het terpengebied langs de Eems, het gebied te ontginnen. Zij vestigden zich op de hoger gelegen zandgronden en op de hogere ruggen in het veen of op de klei, zodat er langgerekte dorpjes ontstonden. Kloosters speelden bij die ontginningen een belangrijke rol, omdat zij de waterstaat regelden. Het dorp Schembde, Schemede of Scheemte lag vroeger niet waar het nu ligt, maar enige kilometers meer westelijk.

Landbouw

Uitvoerig wordt in het boek ingegaan op de ontwikkeling in de landbouw, door de eeuwen heen als belangrijkste economische bron, met alle ups en downs, waarbij ook veel aandacht

wordt besteed aan de verhoudingen tussen boeren en arbeiders, en het leven van boeren, knechten en meiden.

Enkele citaten uit het hoofdstuk Landarbeidersleven rond 1900:

Het leven was vroeger „gezelliger”, beweert men wel, vooral op 't werk. Maar iedere oudere zal daar al snel aan toevoegen dat de armoede *allerverschrikkelijkst* was, *moager, ain scharrelderij, niks as zunegheid*. Veel gezinnen waren groot en soms grapte men dat bij de geboorte van een kind een la van het kabinet (als slaappleaats) opengetrokken werd. De meeste huisjes hadden twee bedsteden gevuld met stro, de ouderlijke bedstee met een kribje *veur 't potje* (baby), de andere voor twee tot vier kinderen. Kleren had men weinig, vaak waren het afgedragen kleren uit het gezin van de werkgever. Tot 1900 droegen ook jongens tot 4 jaar een jurk. Alle kinderen liepen op klompen, die zaterdags, terwijl de dragers van *in tobbe* moesten, werden geboend en met leer of spekzwoerd beslagen. Vader ging daarna dan naar de scheerbaas. Schoenen droegen alleen de volwassenen voor het werk op de klei. Tot 13 jaar, soms 14, gingen de kinderen naar school, maar al eerder hadden ze na schooltijd of tijdens *landbouwverlof* of vakantie meegeholpen op 't land met *eerappels kraben*.

Sommige ouders deden hun kind in de leer bij een ambachtsman. Meestal echter begon de kleine als *lutjeknecht*

of *-maaid* op de boerderij. Het leven op de boerderij viel niet altijd mee. Soms werd de jongste knecht nog een beetje gespaard.

's Avonds in de keuken kon het er vrolijk toegaan, als de boer tenminste voor vuur en licht zorgde. Er werd veel gestoeid en gezongen. Maar de dagen waren lang. Om vier uur of al eerder werd men gewekt door de boer, waarna de *grootmaaid* naar het *melklaand* moest om de koeien te melken, en de *grootknecht* klaver ging maaien om de paarden te voeren.

Een enkele arbeider kwam dagelijks lopend van Midwolda of Noordbroek. De uurlonen waren in 1906 's winters 10½ cent, maar hoger tot soms het dubbele in de zomer en in de herfst. Bij het peerdewaark ontving men meestal een halve stuiver meer, bij werk op de dorsmachine zelfs een stuiver meer. Vrouwen ontvingen echter maar 7 of 8 cent per uur.

Vanzelfsprekend wordt in het boek aandacht besteed aan de strijd van de arbeiders voor een beter bestaan.

Handel en nijverheid

Sinds het ontstaan van Nieuw-Scheemda en 't Waar zijn er woningen van ambachtslieden en kooplui te vinden geweest. Zeker tot 1750 waren er onder hen die evenveel aanzien genoten als de grootste boeren. Ze waren vaak verwant met boerenfamilies en verschillende van hen oefenden zelf het boerenbedrijf uit. In de 17e eeuw waren de ambachtslieden al verspreid over het hele dorp te vinden. Zo woonde een slotenmaker aan de Zijldiepswal en was er op de Boneschans een smederij te vinden.

Voor de beoefenaars van bedrijven waarvoor veel *kapitaal* nodig was, waren in aanzien. Zo was er vóór 1600 al een graanmolen in de Molenhorn. In dezelfde buurt stond tussen 1646 en 1810 een bierbrouwerij. In 1698 bediende Jan Gortemaecker een pelmolen te 't Waar, terwijl daar in 1774 eveneens een houtzaagmolen verrees. In die tijd was er in beide dorpen al een bakkerij. De bakkers baktten brood voor mens en dier, en droogden op hun ovens ook wel appels of boerenkool.

Een ambachtsman met een eigen zaak had meestal één of meer knechten en leerjongens in dienst. Hij noemde zich *meester* en ontving voor zijn werk een *meesterloon*. In de 19e eeuw sprak men ook wel over *timmerboas*, *schoemoaker* en *sniederboas* (meesterkleermaker). Weversmeester P. H. Reitsema aan de Kerkwijk produceerde in 1812 100 el vijfschacht (zware wollen stof) en 400 el linnen met een waarde van f 100,- tot f 300,-. Hiervoor had hij 2 à 3 werklieden in dienst, die (per week?) 14 el werden en 8 stuivers per week verdienden, met aftrek van kostgeld. Geen vetpot dus voor baas en knechten. Verschillende timmerlieden, schoenmakers en vooral kleermakers bezaten niet meer dan wat klein gereedschap en de arbeid van hun eigen handen. Zij bereikten de status van *meester* niet, en voor hen kon de armoede soms nog groter zijn dan die van de landarbeiders.

● Vrouwenarbeid was harde noodzaak om het gezinsbudget aan te vullen. Binnenhalen van kanariezaad bij J. P. Eelssema, 1925. V.l.n.r. Karel Eggen, Geessien Koers, Japien Eggen-Dijkhuis, Frouwke Boelman-Degenhart, Jan Boelman, Jurgen, Gerrit, Berend en Jan Eelssema, Jan, Emko Dijkhuis en Trientje Dijkhuis-Koster.

Boek over leven en werken Nieuw Scheemda en 't Waar Wandeling door vier eeuwen historie

Het boek, dat vier eeuwen leven en werken in Nieuw Scheemda en 't Waar behandelt, en dat, zoals wij vorige week meldden, woensdagavond 13 november in de Nieuw Scheemder kerk is gepresenteerd, bevat een unieke verzameling feiten, wetenswaardigheden en illustraties op dit gebied. Een korte bloemlezing is daarom zeker op zijn plaats.

Wat betreft de voorgeschiedenis wordt opgemerkt, dat Nieuw Scheemda in een beekdal lag, met op enige kilometers afstand de hoge zandruggen van Scheemda en Noordbroek. Achter deze zandruggen begon het hoogveen. Omstreeks de twaalfde eeuw begonnen de boeren, afkomstig uit het terpengebied langs de Eems, het gebied te ontginnen. Zij vestigden zich op de hoger gelegen zandgronden en op de hogere ruggen in het veen of op de klei, zodat er langgerekte dorpjes ontstonden. Kloosters speelden bij die ontginningen een belangrijke rol, omdat zij de waterstaat regelden. Het dorp Schembde, Schemede of Scheemte lag vroeger niet waar het nu ligt, maar enige kilometers meer westelijk.

Landbouw

Uitvoerig wordt in het boek ingegaan op de ontwikkeling in de landbouw, door de eeuwen heen als belangrijkste economische bron, met alle ups en downs, waarbij ook veel aandacht

wordt besteed aan de verhoudingen tussen boeren en arbeiders, en het leven van boeren, knechten en meiden.

Enkele citaten uit het hoofdstuk Landarbeidersleven rond 1900:

Het leven was vroeger „gezelliger”, beweert men wel, vooral op 't werk. Maar iedere oudere zal daar al snel aan toevoegen dat de armoede *allerverschrikkelijkst* was, *moager, ain scharrelderij, niks as zuneghaid*. Veel gezinnen waren groot en soms grapte men dat bij de geboorte van een kind een la van het kabinet (als slaapplaats) opengetrokken werd. De meeste huisjes hadden twee bedsteden gevuld met stro, de ouderlijke bedstee met een kribje *veur 't potje* (baby), de andere voor twee tot vier kinderen. Kleren had men weinig, vaak waren het afgedragen kleren uit het gezin van de werkgever. Tot 1900 droegen ook jongens tot 4 jaar een jurk. Alle kinderen liepen op klompen, die zaterdags, terwijl de dragers van *in tobbe* moesten, werden geboend en met leer of spezkwoerd beslagen. Vader ging daarna dan naar de scheerbaas. Schoenen droegen alleen de volwassenen voor het werk op de klei. Tot 13 jaar, soms 14, gingen de kinderen naar school, maar al eerder hadden ze na schooltijd of tijdens *landbouwverlof* of vakantie meegeholpen op 't land met *eerappels kraben*.

Sommige ouders deden hun kind in de leer bij een ambachtsman. Meestal echter begon de kleine als *lutjeknecht*

of *-maaid* op de boerderij. Het leven op de boerderij viel niet altijd mee. Soms werd de jongste knecht nog een beetje gespaard.

's Avonds in de keuken kon het er vrolijk toegaan, als de boer tenminste voor vuur en licht zorgde. Er werd veel gestoeid en gezongen. Maar de dagen waren lang. Om vier uur of al eerder werd men gewekt door de boer, waarna de *grootmaaid* naar het *melklaand* moest om de koeien te melken, en de *grootknecht* klaver ging maaien om de paarden te voeren.

Een enkele arbeider kwam dagelijks lopend van Midwolda of Noordbroek. De uurlonen waren in 1906 's winters 10½ cent, maar hoger tot soms het dubbele in de zomer en in de herfst. Bij het peerdewaark ontving men meestal een halve stuiver meer, bij werk op de dorsmachine zelfs een stuiver meer. Vrouwen ontvingen echter maar 7 of 8 cent per uur.

Vanzelfsprekend wordt in het boek aandacht besteed aan de strijd van de arbeiders voor een beter bestaan.

Handel en nijverheid

Sinds het ontstaan van Nieuw-Scheemda en 't Waar zijn er woningen van ambachtslieden en kooplui te vinden geweest. Zeker tot 1750 waren er onder hen die evenveel aanzien genoten als de grootste boeren. Ze waren vaak verwant met boerenfamilies en verschillende van hen oefenden zelf het boerenbedrijf uit. In de 17e eeuw waren de ambachtslieden al verspreid over het hele dorp te vinden. Zo woonde een slotenmaker aan de Zijldiepswal en was er op de Boneschans een smederij te vinden.

Voor de beoefenaars van bedrijven waarvoor veel *kapitaal* nodig was, waren in aanzien. Zo was er vóór 1600 al een graanmolen in de Molenhorn. In dezelfde buurt stond tussen 1646 en 1810 een bierbrouwerij. In 1698 be-

● In 1904 was de Hamrikerweg nog slechts met grint verhard. Helemaal rechts de woning van juffr. Terpstra (no. 37), dan het huis van Potjewijd dat in 1910 plaats maakte voor het evangelisatiegebouwtje. De derde woning, met ernaast de paardeschuur, is het stromennersbedrijf van Aiko Diedel, terwijl boderijder Berend van der Laan in de vierde woning woont. Links de oude bakkerij van Jacob Gent met een bakkerskar ervoor. Daarnaast is de winkel van Jan Beentje te zien.

Dan waren er de *kooplieden*. De lakenkopers die tot ±1800 het produkt van de huisnijverheid (garen en geweven stof) inkochten, verkochten manufakturen. Eveneens werd er gehandeld in graan, boter, wol en vee, maar ook wel in turf, hout of steen, in combinatie met andere produkten. Rond 1730 waren er zeker vijf of zes rijke kooplieden. Net als sommige ambachtslieden had iedere koopman er wel een café bij en de meesten verkochten kleine winkelwaren. In 1812 hadden twee van hen een paardemolen, waarin boekweit en mosterd voor de losse verkoop gemalen kon worden.

Wandeling

Het omvangrijkste hoofdstuk in het boek is gewijd aan een wandeling, waarin de lezer wordt uitgelegd, wat hij onderweg aan interessante zaken tegenkomt. Het is als het ware een plattegrond door het verleden. Verder komen in het boek ook nog aan bod: kerk en kerkelijk leven, het onderwijs, water- en landverbindingen, waterschappen en molenkolonies, wordt aandacht gegeven aan de feestelijkheden bij de jaarwisseling en krijgt de bevrijding bijzondere aandacht in een apart hoofdstuk. Ook wordt ingegaan op het verenigingsleven en de ruilverkaveling Nieuw Scheemda”.

Kortom: een boek dat voor de in dit gebied geïnteresseerde lezer een schat aan wetenswaardighe-

● Het oorspronkelijke zegel van Nieuw-Scheemda, dat later als uitgangspunt diende voor het wapen van de gemeente Scheemda. Randschrift: SIGILLVM.N.SCHEEMDANUM.

den en historische feitenkennis bevat in 244 pagina's, waarvan 150 pagina's tekst en 380 foto's en illustraties. Het boek is verkrijgbaar bij de commissie, die het heeft gerealiseerd, voor de prijs van f 40,-. Belangstellenden kunnen terecht op donderdag 14 en vrijdag 15 november van 19.00-21.00 uur en zaterdag 16 november van 10.00-12.00 uur en van 14.00-16.00 uur in het Dorpshuis te Nieuw Scheemda, tegenover de kerk. Voor telefonisch contact: 05984-235 of 272.